

A kihallgatás kihallgatása

Parázsló, majd fokozatosan fölizzó előadásban játsszák a kaposvári színészek **Eörsi István** drámáját, *A kihallgatást*. A Katona József Színházban ezzel vendégszerepelve megnyitották az országos színházi szemlét, valamint a Quantum Bank budapesti közgyűlése alkalmából a Soros-alapítvány öt éves magyarországi működésének ünnepi számbavételét.

Nem fontolgatnám, vajon az előadás jobb-e a drámánál, vagy **Eörsi** színdarabja jobb, mint előadása. Azt sem mérlekezném, mindvégig egyenletesen jó-e a dráma, növekedően jó-e, illetőleg sűrűbb-e az első része, mint a második része. Mindennek csak akkor volna értelme, ha színháztörténetet írnék. Esetleg az irodalomtörténetnek kellene kiövelnem, hány kataszteri hold illeti meg **Eörsit** az irodalom birodalmából. Aprólékosan elemző kritikát összefonatoskodni csak akkor volna értelme (van-e egyáltalán értelme a kritikának?), ha a drámaszerző okulna a bírálóktól (ismer valaki is író, aki okosabb lett bármelyik kritikától?). Mivel azonban *A kihallgatás* megírása és első hazai színre kerülése között eltelt huszonhárom évecske, a színbírálat csupán arra szorítkozhat, hogy leszögezze: kivételesen erőteljes a kaposváriak **Eörsi** drámái szövegén alapuló előadása.

Mennyire döbbenően hatott volna megírásakor irodalomra, színházra, nézőkre, a társadalomra és milyen befolyással hatott volna magára az íróna első komoly színházi erópróbjának bemutatása, ha idejében színpadra kerülővén folyamatosan jelen lehetne színházművészetünkben: miféle új dramaturgiát kísérletezett volna elő tapasztalataiból — ez játszódsz Kleopátra orrával, a találgatás nem a színbírálat szakterülete.

1965-ben a Both Béla vezette Nemzeti Színházban jelentkezik az alanyi költőből drámaíróvá átigazolni vágyó **Eörsi A kihallgatással**. A színház nem vállalja bemutatását. Átkerül a kézirat a Tháliába: Kazimir hajdan együtt volt nyári katona a szerzővel, elolvassa a darabot, de nem rendezi meg; igaz: megrendeli, és műsorra tűzi az első színpadot kapott **Eörsi**-drámát (*Sírkő és kakaó*).

Tíz évvel elkészülte után (1975) Zsámbéky Gábor, a kaposvári színház akkori igazgatója szerződést köt *A kihallgatás* játszására. Babarczy László a kizemelt rendező. Babarczy meg is rendezi. Tizenhárom évvel utóbb. Akkor már ő igazgatja a színházat, segédrendezőjével, Mohácsi Jánossal, társrendezőként, tehát nem alá-, hanem mellérendelt viszonyban közösen végzik el a színpadra állítást. (Hozzáfűzendő: tizenhárom év alatt négyszer kérik a minisztériumtól a bemutató engedélyezését. Visszautasítottak.) Ennyi kalamitás után sem ítélték meg vegytiszán: mit is ér valójában a dráma. Egy drámai mű megannyi szállal kötődik megszületése idejéhez. A mű nemcsak lét-

rejőtte idejéből vétetett, de azonkor nézőihez címezett is. Megméretéséhez kizárólag annak a korának etalonjai használhatóak. Kaján utólag okosok, a hivatal éleseszűi közüliek késelelemmel színre vitt művek esetében már mondják is: Shakespeare-nek nem értett az öregedés, és Szophoklész sem évtől el megírása óta. Hamis érvelés. A klasszikusok időközben gyakorolták magukat a változó korokhoz hajlításban, nem koporsózódtak be íróasztalfiókba. Másrészt a drámairodalom története megszakíthatatlan folyamat, a művi beavatkozások sértik, torzítják menetét.

1989-ben kihallgatandó **Eörsi** 1965-ben írott drámája: mit mond, hogy mondja, művészen mondja-e és mához hangzóan tudja-e mondani, büntetéssel nem évtől-e el érvényessége?

A kihallgatás — börtöndarab. 1953 karácsonyán játszódik. Új börtönparancsnokot kap a fogház, Fóti Ferenc alezredes, az elítélt „bolsi” Koplár István egykori barátját, bajtársát, fogolytársát és elvtársát. A helyzet nem nélküli a humort, ha tudomásul vesszük, hogy a humor (tulajdonképp: nedvesség) nem tréfálkozás, nem viccelődés, hanem dialektika. (Amikor az 1950-es években Szakasits Antal iparügyi államtitkárt zárkába vetették, menten dörömbölni kezdett az ajtón, a belépő fegyőrnek megmutatta céljára falát, ahová bevésetett: itt ült Szakasits Antal; a foglyot megverték a fal eléktelenítéséért, jöllehet, nem akkor, hanem az 1940-es években róttá föl még nevét ugyanabban a zárkában. Ilyen humoros eseteket szerzett a történelem.)

Megírtakor *A kihallgatás* a törvénytelen perek bűneiről beszelt volna, ha előadják. Elbeszélte volna a színpadról, milyen nehézkesen és mennyi ellenzéssel kezdődtek meg a rehabilitációs eljárások, hányféle frakcióérdek fűződött a szabadon bocsátott politikai felhasználásához, vagy továbbra is börtönben tartásához. Tényeivel leleplező dráma lett volna keletkezése idején a darab, az utóbbi hónapokban azonban annyit leleplezésnek lehetünk tanúi, hogy az első kimondás erkölcsi erejével és hírértékének szenzációjával már nem ékeskedhet **Eörsi** hallgatásra ítélt kihallgatása. Miután azonban a dráma írója Lukács Györgynél uszonnára olyan nagy mennyiségű dialektikát fogyasztott el, hogy színpadi története nem a lerántott lepel nyilvánosságingerlő heccét kínálja, hanem modellált helyzetét kínálja a megesett történelmi bűnöknek, ma inkább Sartre *Temetetlen holtak* című, ugyancsak börtönben játszódó ellenállási drámájára emlékeztet, amelyben a választás lehetőségeit járja körül a dráma: az értelmes cselekvés lehetőségét keresi. Sartre darabja 1946-ban tagadhatalanul magán viseli Arthur Koestlernek a moszkvai perekről írott regényének hatását (*Sötétség délben*). Koestler keserű haraggal, Sartre az ellenállás hőseit körülfo-

nó pátozzsal elemzi a végső helyzetbe került forradalmár magatartását. **Eörsi** elveszi a pátozzt hőseitől. Nem tagadja meg azonban szenvedésüket. A humor — vagy is a dialektika — segítségével szoros drámai modellhelyzetet állít nézői elé. Mai érvényességét faggatva szükségyszerűen kell áttérnünk a Csiky Gergely Színház előadására, és csak a megvalósított játék fényében vizsgálhatjuk tovább: elavult-e vagy gazdagodott idővel a dráma?

1965-ben — ha eljártsszák — humor nélkül ábrázolják a drámai személyeket. Az igazságtalanul börtönt viselő Koplár hősi pátozzt kapott volna egy esetleges előadásban. Pozitív hősként ragyogott volna a többiek fölött. Ma, ha kevésbé szerencsés kézzel nyúlnak a darabhoz, Babarczynál és Mohácsinál kevésbé dialektikus hajlandóságú rendező küzd meg az anyaggal, a kurrens leleplezés értelmében megtagadják **Eörsi** hőseitől az áldozatot, kárörömmel ráfogva: mindenki csak azt kapta, amit megérdemelt (kaján változataként a szentírás azon tételének: ki kardot húz, kard által vész el). Ordas rabtartókat és egymásra acsargó elítélteket mutatna a színpad (napjaink szapora publikációi támogatják ezt a föltételezést). Babarczy és Mohácsi szándéka a borsos odamondásnál művészi mélyebb, történelmileg átgondoltabb. Nem a tegnap hazugságainak leleplezése, hanem a holnapba vezető lehetőség aggodó keresése. Nem osztják föl a drámai személyeket kifényezetten pozitív vagy aljassággal bekormozottan negatív vonásokkal. Előítélet-mentes embe- reket mutat a játék. *Sztarenki Pál* megvalósításában a pretoriánus Sajtos őrnagy, a fogházparancsnokot is ellenőrző, az igazságot minden erővel akadályozó vakbuzgó nem eredendő színpadi gonosz. Lenyalt hajú tisztviselője egy rossz ügynek. Hivatásszerűen gyanakvó. Nemtelen eszközöket alkalmaz, nem az űgy, hanem saját ügye, előmenetele érdekében. *Sztarenki* civilben van: belül viseli a mundért, a lelkiismerete is uniformisban jár. Fóti alezredesről, a börtönparancsnokról az ötvenes években azt mondta volna a hivatalos dramaturgia: kettős kötöttségű hős. Célja: elvégezni a rehabilitációt, de ugyanolyan szerkesztett eszközökkel dolgozik, mint azok, akiknek ítéletét akarja semmissé tenni. Ez nem a *Fidelio* megszabadítóoperájának hőse, elvtársa börtönből kiszabadítását ugyanolyan praktikus napi politikai célok érdekében bonyolítja, mint amilyen hasznosság alapon vállalta a halált a darabban meg nem jelenő, mégis hatékonyan részt vevő, kivégzett Vermes József.

Balla Károlyt, a pártban keserűen csalódott fiatal kommunis- tát *Karácsony Tamás* játssza, elhárítva magától a hősi vagy az ellen- hősi szerepkört. Szenvédegyessége, akasztófahumora, játékos látszati- nizmusa mögé rejtőző megrendültsé- ge ugyanúgy teljes embert mutat

az előadásban, mint ellentétpárja, a hűségét megőrzött, naivitásigamús Koplár *Jordán Tamás* érzékeny megformálásában. *Spindler Béla* Fóti börtönparancsnokként elrejtí véleményét: a lenyelt keserűség azonban átsüt minden higgadságán, mint ahogy megnyerőnek mutatkozó pillanatain is átérzik a lehetőség- gek rendszabályozta becsületesség.

Krum Ádám (Cella-Cella, foglár őrmester) nem a szerep kínálta tré- fás alkalmakat nagyítja föl, mely színészi intelligenciával mutatja be a buta politikai szolga alakját, azt az embert, aki semmiből semmit sem ért meg. A butaság pontos, társadalmilag meghatározott ábrázolá- sa napjaink felelősségteljes színhá- zában jelentős szerephez juthat: a vakság, az elbutítotttság, az önkén- tes elbutulás, vagy a másoktól föl- használt eredendő ostobaság bősé- ges megfigyelési terepet kínál azok- nak a színészeknek, akik azt kíván- ják eljátszani színpadon, amit lát- nak mindennapjainkban. Vagyis: realisták.

Babarczy és Mohácsi előadása — *Zsanda Zsolt* világos, pontos, egy- szerűen bonyolult játékerében, amit körülülve lehetővé teszi a né- zőknek, hogy a tisztán és tárgyil- agosan ábrázolt jellemeket és hely- zeteket ők maguk is átéljék, tehát publicisztikai eltökéltségű tukmálás nélkül, ne a nézők előtt, hanem a nézőkben szülessen meg az erkölcsi ítélet — realista előadás. *Tóth Béla* a korlátolt, de tisztességes, kegyes magartású, börtönbe vetett pol- gári politikus szerepében a tisztés- ség és az együgyűség bonyolult drá- máját mutatja föl. *Tóth Béla* alakít- ásában érhető legvilágosabban tet- ten a kritikai ábrázolás elrajzoló torzképszerűsége helyett a belülről

hiteles őszinteséggel megértett em- ber művészi megmutatásának rea- lista eredménye. *Lukács Andor* ala- kítja a dráma egyetlen íróilag el- ítelt szerepét, a fasiszta Kolossy Kálmánt. Lukács, aki jellemse- zebben mindig fölényes, nagy mű- vésznek mutatkozik: itt sem színpa- di gonosz rajzol a nézők elé, félíg örületbe kergetett, kényszeresként, szögletes, majdnem bábszínházi mozdulatokkal fogalmazza meg a maga művészi igazát. A kilencsze- replős drámai játék együttesét egyenértékűen egészíti ki *Dunai Károly* börtönbörtény-felcsere, kur- ta ideig lehet jelen a színpadon, szabatos, éles alakítása a köztörvé- nyesek közönyét hozza el a színre. A színház ügyelője játssza a drá- ma kilencedik szerepét: *elvtárs a minisztériumból*. Ez a szereplő azért lép be a történetbe, hogy elhozza a szabadulást az igazságtalanul el- ítéltnék, ha az hajlandó részt ven- ni az új politikában. Dolgavezet- len távozik a színről. Egyetlen szót sem szól. Így dönt egy fontos figu- ra 1953-ban.

Az előadás néma képpel ér véget. A fasiszta Kolossy kárörvendő kijelentésére. Balla, akire látszólag ráfagyott a csalódás: gyilkos indu- lattal támad cellatársára. Belép a börtönör, hogy rendet teremtsen. A katolikus politikus letérdel, és égi segítségért fohászokodik. A hibátlan- ul elemzett, erőteljesen megvaló- sított előadás végén a rendezők megtoldják az elbeszélte történetet egy kimeredő néma képpel: ahol cselekvésre készen, mégis várako- zóan szakad meg az, amit a szín- ház elbeszél.

Itt tartunk ma.

Molnár Gál Péter

Tandori Dezső:

AZ EMLÉKVERSEK

Kassák Lajos emlékére bármikor lehet verset írni, például így: „El akarok végezni bizonyos munkát, és még a sétámat is feldolgozom miatta, aztán annál jobban várom, hogy ott mehessek az elhanyagolt utcákon, hiúság” — itt Berda József emlékére futunk át — „valójukat, fák tövén gombáik hasznot-ne-less gyönyörűségét csodálni, cipőtalpamat a tócsákban megfürdetni a napfényvel, mely előjön rá így, széthordani a nyomokat, mint vulkanizálója a repedt aszfaltnak, sarkunk kopogásával, vagy némán, kutyák” — Tersánszky Józsi Jenő! — „porverésében a Déli vasút Avar utcai során a vonatok felett, az akáckerítések koszmánál a deszkaasztalokra rákönyöklőni, orvosi leleteket levörösbörözni, csalánban ülni, overálisan, meghallgatni, mi történt a” — — — és így tovább. És ezek még mind a Mások, nem hogy nem én, Mások, Másmilyenek, elképzelések, és nem stílusparódiáról van szó, persze. Arról van szó, hogy bizonyos munkáid el kell végeznem, de akkor naphosszat itthon kell ülnöm, viszont életem hossza véges, az idő nagyon elfogyott — talán —, sűt a nap, a csalánba nem ülnék le ugyan, leleteket nem pecsételnék le talán vörösbörrel, de a kutyákkal barátkoznék, valamint fűtyörésznék, a Németölgyi úton végigmennék, egy festő utcájában, mely kész tér, minden elkeseredésemet megtagadnám, egy deszkaasztalnál az újságok pletykáit végigolvasnám, az ajtón rezgőnyárfák alatt a mellékutcába kilépnék, lakni ott egy magas házban szeretnék, a verebeket a fenyő tövén megnézegetném, ismerőségüket jókedvűen fogađnám, mind, ami az enyémmel elmúlt, sírjukhoz ellátogatva megemlegetném. Holnap, majd holnap! Ma még ezzel is:

messze onnét!